

І.Г.Костирко, д.е.н., **Т.І.Топішко**,
Львівський національний аграрний університет,
м. Дубляни

АПК УКРАЇНИ: СТАН ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ

Проаналізовано ситуацію, що склалася в АПК України. Виявлено причини його кризового становища. Запропоновано шляхи підвищення матеріально-технічної забезпеченості сільськогосподарських підприємств та реформування галузі в цілому.

The state of agroindustrial complex in Ukraine is analysed. Found out reasons of its crisis position. The ways of agricultural enterprises material and technical well-being increase and reformation of industry are offered.

Внаслідок ринкових перетворень АПК України опинився в кризовому становищі. Аграрні підприємства, в основному, є збитковими, а їхнє матеріально-технічне забезпечення – незадовільним. Значний диспаритет цін перетворив галузь у донора інших сфер економіки, що призвело до повної зупинки інвестиційних процесів. Відбувається деіндустріалізація сільського господарства. Ситуація, що склалася в АПК, одній з найважливіших галузей національної економіки, загрожує продовольчій безпеці країни.

Проблемам функціонування АПК присвячені праці багатьох науковців, у т.ч. Н.Внукова, П.Гайдуцького, С.Колотухи, Л.Мармуль, В.Осецького, П.Саблука, В.Ситника, О.Шпичака та ін. Однак заходи по виведенню АПК із кризового стану потребують додаткової розробки. Вони повинні мати системний характер.

Метою статті є аналіз стану вітчизняного АПК та пошук шляхів його реформування.

Розпочате у 90-х роках однобоке ринкове реформування АПК мало багато негативних моментів, у т.ч. не враховувало вимоги НТП. Це призвело до затяжної кризи і відобразилося на виробництві агропродукції. У 2006 р. порівняно з 1990 р. було вироблено лише 67% зернових культур, 51% цукрових буряків, 75% м'яса всіх видів, 77% молока [1, с.176].

Надзвичайно важким є стан тваринництва. Збитковість тваринницької галузі призвела до масового вирізання худоби. Рівень виробництва продукції тваринництва у 2006 р. порівняно з 1990 р. становив 19% (вівці та кози) та 72% (коні). Поголов'я ВРХ скоротилося за цей період майже у чотири рази. Аналогічна ситуація склалася із динамікою поголів'я корів,

свиней, птиці [1, с.172]. На середину 2008 р. чисельність ВРХ дорівнювала 5,5 млн. голів. У зв'язку з негативною кон'юнктурою ринку продовжується її масове вирізання [2]. У 2006 р. надій від однієї корови у вітчизняних господарствах становив лише 3652 кг/рік, у той час як у США – 8879 кг/рік, Європі – 6500 кг/рік [1, с.179; 3].

Рівень виробництва, а відповідно й споживання основних продуктів харчування високої якості (перш за все тваринницького походження) є далеким від раціональних, науково обґрунтованих нормативів. У 2006 р. виробництво м'яса, молока та молочних продуктів, а також фруктів та ягід, винограду на душу населення було у два, півтора та три рази нижчим за раціональну норму споживання та у 2,5 раза меншим за європейський рівень споживання цих продуктів. Граничне значення середньодобового раціону харчування населення, встановленого ФАО, складає 2500 ккал. За даним показником (2935 ккал у 2006 р.) Україна знаходиться серед країн середнього розвитку і значно відстає від європейських країн (3485 ккал) [1, с.141, 419; 4, с.63]. Нині негативні тенденції та процеси не подолані. Згідно з Програмою Кабінету Міністрів України “Основні державні пріоритети соціально-економічного розвитку на 2009-2012 рр.” поставлене завдання досягнення раціонально обґрунтованих норм споживання якісної продукції вітчизняного виробництва, а саме: молока і молочних продуктів на душу населення – 380 кг/душу населення, м'яса та м'ясопродуктів – 80, фруктів, ягід і винограду 90 кг на рік [3].

Незважаючи на катастрофічний стан сільгоспвиробників та проголошений державою пріоритетний розвиток аграрної сфери, потоки інвестицій в основний капітал були скеровані у промисловість (38,2%), операції з нерухомим майном (19,1%), транспорт та зв'язок (17,0%). Лише 0,3% капітальних інвестицій було спрямовано на формування основного стада [5].

Невтішною є ситуація й з матеріально-технічним забезпеченням аграріїв (рис. 1).

Як бачимо, кількість тракторів зменшилася у 2,5 раза, комбайнів – у 2,4 раза, вантажних автомобілів – 2,2 раза. Ступінь щорічного зносу основних засобів у десять разів перевищує їхнє оновлення. На початок 2008 р. у

сільськогосподарських підприємствах були справними 172,1 тис. шт. тракторів (готовність 83% проти 78% на початок 2007 р.); 65,2 тис. шт. плугів (відповідно 84% проти 82%); 85,3 тис. шт. культиваторів (81% проти 77%); 75,9 тис. шт. сівалок (81% проти 79%) [7]. У результаті фізичного зносу та технічних несправностей в польових роботах не використовувалося майже 35% тракторів. Коефіцієнт готовності зменшився з 0,9 у 1991 р. до 0,65 у 2006 р. [8, с.6].

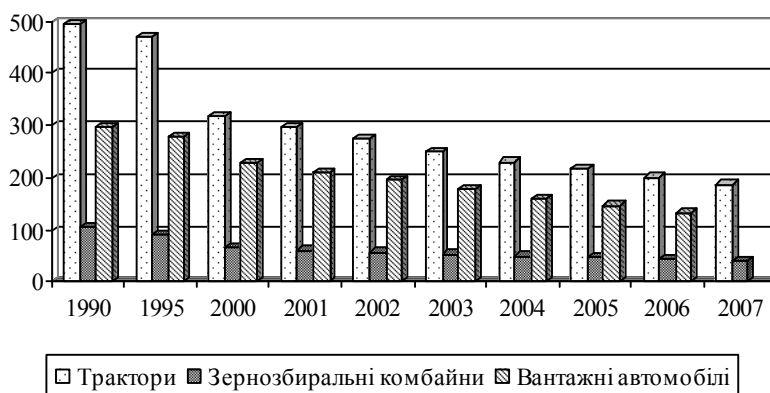

Рис. 1. Парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів в Україні (на кінець року; тис. шт.) [1, с.145; 6, с.91]

Відбулося руйнування майстерень для обслуговування та ремонту техніки, тваринницьких комплексів, соціальної інфраструктури. Залишкова балансова вартість основних засобів становить менше 11 млрд грн. Нормативи амортизаційних відрахувань визначені у 15%. Тоді, як за підрахунками експертів, відтворення матеріально-технічної бази АПК та підтримання готовності техніко-технологічного парку на рівні понад 90% вимагає щорічно 24 млрд грн. Прибуток сільгосп підприємства в рік становить 4 млрд грн. Розміри державної підтримки на придбання сільськогосподарських машин є меншими за 1 млрд грн. Максимально можлива фінансова спроможність АПК щодо його потреби не перевищує 30%. Така ситуація загрожує Україні повною деіндустріалізацією та перетворенням її на сировинний додаток розвинутих країн, фактично колонію [8, с.6].

Внаслідок руйнування технічного парку зменшилися масштаби використання основного засобу виробництва в сільському господарстві – землі. У 2006 р. проти 1990 р. загальна площа основних сільськогосподарських культур скоротилася на

6478 тис. га або 20%. Значно зросли площі, відведені під технічні культури (на 2354 тис. га або 63%). Цей перерозподіл відбувся, головним чином, за рахунок площ, зайнятих раніше під кормовими культурами, які скоротилися на 8711 тис. га і становлять лише 27% від рівня 1990 р. Найбільшу питому вагу (56%) у структурі посівних площ займають зернові культури [1, с.152]. Також прослідковується тенденція не тільки до скорочення площ під сільськогосподарськими культурами, але й нераціональне, хижацьке їх використання. А це може призвести до зменшення родючості ґрунтів і безповоротного їх вилучення із сільськогосподарського обороту.

Належної уваги потребує проведення ґрунтозберігаючих та ґрунтовідновлювальних робіт. Необхідні технології, що зменшують техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. У 2006 р. на 1 га посівів було внесено лише 40 кг діючої речовини мінеральних добрив та 0,7 т. органічних, проти 141 кг та 8,6 т. у 1990 р. [4, с.64]. Відтворення родючості ґрунтів і збільшення врожайності сільськогосподарських культур дозволить підвищити на 23-25% виробництво валової продукції рослинництва, у т.ч. зернових на 2,8-3,3 млн т.; овочів на 1,9-2,3 млн т.; картоплі на 2,7-3 млн т.; кормів на 6,8-7,3 млн т. кормових одиниць; цукрових буряків – 2,4-2,9 млн т.; соняшнику – 0,4-0,5 млн т. У рослинництві важлива роль повинна бути відведена селекційній роботі. Нові сорти та гібриди дозволяють підвищити врожайність с/г культур на 30-35% [3].

Ситуація погіршується у зв'язку з тим, що сільське господарство було і продовжує бути донором для фінансово-спекулятивних та посередницьких структур. Вимивання фінансових ресурсів аграріїв відбувається через ціновий диспаритет, обсяг якого фахівцями УААН оцінено у майже 10 млрд грн щорічно [9, с.33]. Однак ліквідувати його через підвищення цін на сільськогосподарську продукцію неможливо. Рівень цін на неї дорівнює світовому, а то й перевищує його. Водночас рентабельність основних видів продукції сільського господарства є низькою і продовжує падати. Найбільше зниження рівня рентабельності відбулося у рослинництві, у т.ч. по зерну – на 267,7%, насінню соняшника – 215,8%, плодах – 50,3%, винограду – 32,1%; у тваринництві по молоку – 35,9%,

м'ясу великої рогатої худоби – 59%, м'ясу свиней – 29,9%, м'ясу кіз і овець – 36,6%, яєць – 34,1% [1, с.146-147]. Для забезпечення простого відтворення показник рентабельності виробництва повинен становити не менше 15%, а для розширеного – 30-35%. Лише займаючись вирощуванням продукції рослинництва сільськогосподарське підприємство може хоча б втриматися «на плаву».

Низька рентабельність сільськогосподарських підприємств спричинена не тільки заниженими закупівельними цінами на продукцію, але й її високою собівартістю. Дана ситуація пов'язана також із зменшенням кількості техніки та зниженням її технічної готовності. Це призводить до порушення строків виконання сільськогосподарських робіт і збільшення втрат урожаю. В останні роки понад половину витрат на виробництво сільськогосподарської продукції стабільно складають матеріальні витрати. У 2006 р. їх питома вага становила 68,7%. Найбільшу частку в структурі матеріальних витрат займали витрати на корми (28,9%), посадковий матеріал (11,0%), запчастини, ремонтні і будівельні матеріали (8,2%) і, традиційно, нафтопродукти (18,4%). На жаль, частка оплати праці дорівнювала лише 13,7%. У розвинених країнах структура витрат на виробництво продукції має інший вигляд: 60-75% витрат припадає на заробітну плату з соціальними нарахуваннями та 25-40% – на матеріальні витрати. Амортизаційні відрахування є занадто низькими (5,2%) і не можуть використовуватися для акумулювання коштів, які можна було б скерувати на відтворення основного капіталу [1, с.146]. Його модернізація сприяла б скороченню витрат майже наполовину.

Проблеми діяльності аграрних підприємств поглиблює посилення конкуренції на аграрному ринку у зв'язку з поспішним вступом України до СОТ. Україна погодилася не субсидювати сільськогосподарський експорт. Держава обмежить свою підтримку даної галузі сумою 3,04 млрд грн (близько 613 млн дол) [2]. Це тоді, коли за оцінками науковців, для оновлення машинно-тракторного парку аграріїв на рівні технологічної потреби, необхідно щорічно купувати машини і обладнання на суму 15 млрд грн упродовж 10 років [10, с.36].

Зовсім протилежних принципів у єдиній сільськогосподарській політиці дотримуються країни-члени ЄС. На дотування сільгосппродукції витрачається майже 30 млрд фунтів стерлінгів – майже половина сумарного бюджету ЄС, що фактично залишає сільгоспвиробників із бідних країн без засобів до існування. Європейська економіка закрита протекціоністськими заходами, вартість яких еквівалентна 7% від ВВП всіх країн Європейського Союзу і складає 600 млрд дол. [11, с.366-367].

Внаслідок неефективного реформування сільського господарства, розвалу крупнотоварних сільськогосподарських підприємств, надзвичайно проблематичним стало забезпечення сировиною переробних підприємств на необхідному рівні. У молокопереробному комплексі склалася критична ситуація щодо використання виробничих потужностей переробних підприємств. Сільгоспвиробники молока не бажають віддавати продукцію задарма, вважаючи, що вигіднішим є просто вирізання молочного стада. Переробні підприємства, обґрунтовуючи низьку ціну закупівлі, посилаються на низьку якість сировини та високі витрати на її заготівлю. Зменшення надходження сировини на переробку є наслідком зниження обсягів виробництва молока аграрними підприємствами та населенням [2]. Дана ситуація не є винятком із правил. У кризовому становищі знаходяться й решта переробних галузей.

За 1990-2006 р. переробні підприємства АПК фактично позбулися прямого зв'язку із виробниками сільськогосподарської сировини (продукції). Лише цукрові буряки в більшості випадків (91%) закуповують цукрозаводи. Але й тут переробні компанії виживають за рахунок власних посівів цукрових буряків, загальна площа посівів яких у 2008 р. порівняно з 2007 р скоротилася удвічі – із 632 до 300 тис. га. Значну загрозу для вітчизняної галузі виробництва цукру становить неконтрольоване завезення дешевої низькоякісної сировини, зокрема цукру-сирцю, що є небезпечним не тільки для тварин, але і для людей. Ціна реалізації не покриває понесені затрати на вирощування та переробку цукрових буряків [12].

Розвиток сільського господарства є основою забезпечення продовольчої безпеки України. Основними факторами, що обумовили деградацію та деіндустріалізацію сільського

господарства України, є: непродумана, згубна державна аграрна політика; знищення крупнотоварного виробництва; відсутність розвиненої інфраструктури аграрного ринку; значний диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію; деградація земельних ресурсів як результат недотримання технології використання; нерозвинуте фінансово-кредитне забезпечення АПК. Стан справ у сфері АПК, на продовольчому ринку і в сфері споживання продуктів харчування є таким, що загрожує продовольчій, а відтак і національній безпеці в цілому. Тому пошук науково обґрунтованих шляхів подолання негативних явищ у сфері АПК і на продовольчому ринку, обґрунтування і розробка конкретного інструментарію для розв'язання цієї проблеми є актуальним завданням для вітчизняної економічної науки в умовах сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Консультант, 2007. – 552 с.
2. www.2000.net.ua.
3. Основні державні пріоритети соціально-економічного розвитку на 2009-2012 р. – www.me.gov.ua.
4. Черевко Г.В., Горбонос Ф.В. Державне регулювання АПК // Вісник аграрної науки. – 2008. – Червень. – С.63-69.
5. Основні показники економічного і соціального розвитку України. – www.me.kmu.gov.ua.
6. Статистичний щорічник Україна у цифрах 2007. – К.: Консультант, 2008. – 259 с.
7. Макроекономічні показники розвитку агропромислового сектору України за 2006, 2007 рр. – www.minagro.gov.ua.
8. Ситник В.П. Реалізація державної технічної політики переоснащення машинно-тракторного парку // Вісник аграрної науки – 2008. – Липень – С.5-11.
9. Колотуха С. Стратегічні перспективи фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників // Банківська справа. – 2007. – №1. – С.29-40.
10. Чабан В.Г. Лізинг в АПК як інструмент запровадження інновацій // Економіка АПК. – 2006. – №3. – С.34-39.
11. Тэтчер М. Искусство управления государством. – М.: Альпина, 2003. – 504 с.
12. Якель Р. Цукрова галузь як тест на європейський вибір України. – www.dt.ua.